

I. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ РІЗНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (XIX ст. – 1991 р.)

Наталія Соколова

Національний університет фізичного виховання і спорту України

Аннотация

Стаття посвящена розвитку системи фізического виховання в вищих навчальних закладах України в XIX – XX ст. В цей період в навчальні плани вузів вводиться нова дисципліна – фізична культура.

Annotation

The article is devoted to development of the system of physical education in higher educational establishments of Ukraine in the universities of XX century. In this period new discipline – physical education is entered in the curricula of institutes of higher.

Постановка проблеми. На сучасному етапі однією з найбільш пріоритетних проблем для нашої держави залишається питання збереження та зміцнення здоров'я населення, особливо молоді. Тим більше, що за висновками спеціалістів спостерігається тенденція швидкого погіршення стану здоров'я та фізичної підготовки молодого покоління. Так, за даними Національної академії медичних наук (НАМН) України захворюваність дітей шкільного віку за останні десять років зросла майже на 27 %. І якщо в першому класі нараховується вже більше 30 % дітей, що мають хронічні захворювання, то до п'ятого класу їх кількість зростає до 50 %, досягаючи в дев'ятому 64 %. А в цілому лише в 7 % українських школярів спостерігається задовільний функціональний стан організму. За останні п'ять років на 33 % зросла кількість дітей-інвалідів. Постійні психоемоційні стреси, неправильне харчування (вживання висококалорійних продуктів), зловживання алкоголю й тютюнових виробів, сидячий спосіб життя завдають всебічний руйнівний вплив на стан здоров'я підростаючого покоління. Тому важливу роль у розв'язанні цієї ситуації покладається на освітні заклади. Саме школи, коледжі, університети мають сприяти формуванню

серед вихованців відповідального ставлення до свого здоров'я, вмінню підтримувати його впродовж усього життя. Не останнє місце в даному процесі займають заняття фізичною культурою, які, на жаль, визнаються українською спільнотою як другорядні. Скільки студентів намагається ухилитися від виконання спортивних нормативів, їм краще просидіти в бібліотеці чи за комп'ютером, готуючись до практичних занять ніж займатися руховою активністю. На сьогодні перед суспільством стоїть завдання залучати якомога більшу кількість молоді до занять фізкультурою, сприяти популяризації спорту. В цьому нам може допомогти історичний досвід, адже українцям знадобилося багато часу, щоб зрозуміти значення фізичного виховання для формування здорового молодого покоління, а потім вдалося створити гарну систему фізичного виховання і підготувати цілу плеяду видатних спортсменів. Лише вміле використання даного досвіду дозволить виробити дієву систему фізичного виховання і суттєво вплинути на репродуктивне здоров'я нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний момент проблема історичного розвитку системи фізичного виховання в освітніх закладах країни є досить актуальною. Так, в 2004 р.

вийшла монографія харківського дослідника Л. Д. Вострокнута, присвячена розвитку здорового способу життя українського населення у різні історичні епохи [2]. Окремий розділ праці присвячений XIX ст., а точніше, становленню законодавства в галузі фізичного виховання молоді. Упродовж останніх років було захищено ряд кандидатських дисертацій (Цьось А. В., Крук М. З., Литвин О. Т.), що висвітлюють окремі аспекти фізичного виховання студентів. Та, на жаль, поза увагою науковців залишилися проблеми комплексного вивчення становлення та розвитку системи фізичного виховання в вищих навчальних закладах України.

Отже, перед нами стоїть **мета** дослідити особливості формування системи фізичного виховання студентів у вищих навчальних закладах України упродовж XIX – XX ст.

Результати дослідження та їх обговорення. В XIX ст. на території України, що входила до складу Російської імперії діяло три університети: Харківський (1805 р.), Київський (1834 р.) та Новоросійський (1865 р.), де навчалися переважно представники привілейованих станів, які в подальшому сподівалися зробити вдалу кар'єру на чиновницькому поприщі. Студенти сумлінно вивчали гуманітарні та природничі дисципліни. В статутах університетів зазначалося, що додатково всі студенти могли займатися гімнастикою, танцями та іншими видами фізичної культури. Так, в 1804 р. у Харкові відкрито фехтувальний клас для майбутнього університету з ініціативи першого попечителя Харківського навчального округу графа С. Потоцького, а в 1807 р. студентів почали навчати верховій їзді [1, 477]. Перший статут Київського університету від 25 грудня 1833 р. також передбачив існування у штатному розписі посади вчителів

фехтування, танців та верхової їзди [6, 4]. Але в університетських статутах, як і в статутах гімназій (середніх навчальних закладах), фізвиховання вважалося необов'язковим предметом. Студенти самостійно вирішували чи брати їм уроки фехтування, верхової їзди, танців, плавання, окрім того, вносили за це додаткову плату.

Таку ситуацію, що склалася в галузі фізичного виховання можна пояснити, звертаючи увагу на психологічний стан тогочасної спільноти. Російська імперія – країна, де зберігалися традиції станового суспільства. Кожна людина мала з дитинства розуміти своє місце в цьому суспільстві. Якщо дитина народжувалася в селянській родині, її подальша доля була обов'язково пов'язана з фізичною працею на землі, коли ж людина народжувалася у дворянській родині, вона повинна усвідомлювати свою перевагу, індивідуальність над іншими. Ця перевага виражалася в манерах, одязі, мові спілкування. Для збереження цієї «ідеологічної» дистанції представники привілейованих станів з раннього дитинства розмовляли лише іноземною, здебільшого французькою мовою, одягалися за європейською модою, навчалися верховій їзді, фехтуванню, танцям. Заняття спортом у вищих колах сприймалося більше як дань традиції, моді, а не засіб для збереження та зміцнення здоров'я молодого покоління. Тому в тогочасному суспільстві визріла думка, що селянським та міщанським дітям уроки фізкультури взагалі непотрібні, в дворянському ж середовищі фізичними вправами (верховою їздою, фехтуванням, танцями) займалися через бажання не відставати від європейської «джентльменської» манери поведінки.

Ситуація почала змінюватися з другої половини XIX ст., коли поразка Росії у Кримській війні

(1853 – 1856 рр.) показала недоліки системи підготовки офіцерських кадрів, серед яких вагома доля припадає на випускників університетів, зокрема, їх фізичної підготовки. Уряд зосередив свою увагу на розробці цілого ряду інструкцій, які мали регламентувати викладання предметів з фізпідготовки. 12 жовтня 1889 р. керівництво країни прийняло закон про введення гімнастики як обов'язкового предмету в цивільних закладах імперії, окрім університетів. Студенти ж продовжували займатися фехтуванням, верховою їздою, танцями, плаванням за власним бажанням. Лише напередодні I Світової війни до цих дисциплін додали стрільбу [2, 96].

Вперше фізичне виховання було введено в навчальні плани вишів (робітфаків, сільськогосподарських й технічних інститутів) у вересні 1926 р. – період, коли до влади прийшли більшовики, а Україна увійшла до складу Радянського Союзу.

В 1927 – 1928 рр. фізкультура визнана обов'язковим предметом у педагогічних та медичних вузах, а з 1929 р. в усіх вишах без винятку. У вищих навчальних закладах створюються кафедри фізичного виховання і спорту. Студенти займалися лижним спортом, боксом, стрільбою, гімнастикою, баскетболом і волейболом.

Важлива роль фізичного виховання в вузах СРСР обумовлена особливостями як політичного розвитку країни, так і ситуацією, що склалася на міжнародній арені. Адже Радянська Росія повністю опиняється в ізоляції, надії більшовиків на всесвітню соціалістичну революцію не справилились. Тепер же виникла потреба захищати здобутки Жовтневого перевороту за допомогою сили. У новій владі з'явилась необхідність у створенні масової дієздатної армії. Заняття фізкультурою давали можливість укріпити здо-

ров'я солдат, навчити їх конкретним руховим навикам й чіткому виконанню стройових команд.

Тому зрозумілим є той факт, що окрім фізкультури обов'язковим предметом в вузах була вища допризовна підготовка. В серпні 1926 р. постановою ЦВК СРСР та РНК СРСР в усіх вищих навчальних закладах країни впроваджується вища допризовна підготовка студентів на яку відводилося 180 годин теоретичних занять та 2 місяці літньої практики [3, 132]. А вже в 1930 р. вища допризовна підготовка в технікумах і вишах була замінена на вищу позавійськову підготовку. Теоретичний курс занять, в залежності від типу навчального закладу, складав від 430 до 580 годин. Навчальні військові збори студентів, які тривали 3-4 місяці проходили на базі військових частин [3, 133].

Суттєвих змін система фізичного виховання студентської молоді зазнала напередодні Другої Світової війни, коли уряд прийняв рішення про запровадження для студентів, які не пройшли дійсну військову службу програми підготовки поодинокого бійця. Дівчата-студентки готувалися як помічники середнього медичного персоналу.

Повна ж мілітаризація фізичного виховання збігається з початком Другої світової війни. У червні 1941 р. на території СРСР оголошується загальна мобілізація населення. В умовах військового часу уряд країни вимагає від керівних органів в галузі фізкультури та спорту швидкої організації процесу військової підготовки населення. Вже 25 червня 1941 р. Всесоюзна рада зі справ фізичної культури і спорту при РНК СРСР видала наказ «Про роботу фізкультурних організацій з військової підготовки», де наголошувалося на необхідності введення військово-фізичної підготовки в середніх та вищих навчальних

зкладах країни. Викладачі шкіл та вузів мали звернути особливу увагу на військово-прикладні види спорту, військово-тактичні ігри. Влада зобов'язала всі комсомольські організації проводити патріотичні бесіди серед молоді та займатися підготовкою снайперів, кулеметників, медсестер, радистів.

17 вересня 1941 р. Й. Сталін підписав постанову Державного Комітету Оборони (ДКО) «Про загальне обов'язкове навчання військовій справі громадян СРСР». На основі цього документу в усіх навчальних закладах країни вводився новий предмет «військове навчання», який викладався за 110-годинною програмою. З метою підготовки резервів для армії ДКО зобов'язав все населення чоловічої статі віком від 16 до 50 років проходити військову підготовку без відриву від навчання та виробництва. Головна увага приділялася стройовій підготовці, вивченню гвинтівки, кулемету, гранати, тактичній підготовці бійця. Для здійснення даного наказу створено Головне управління загального військового навчання (Всевобуч), а в округах і обласних военкоматах – відділи Всевобучу [4].

Задачам військового часу була підпорядкована військово-фізична підготовка студентів, які активно займалися рукопашним боєм, лижним спортом, метанням гранат, бігом та іншим фізичним вправам. Вже на початку 1943 р. Головне управління Всевобучу розробляє спеціальну програму військової підготовки для студентської молоді. З цього моменту студенти мали відвідувати спеціальні заняття в обсязі 80 годин у кожному семестрі, де займалися стройовою підготовкою – 26 годин; вогневою підготовкою – 10 годин; інженерною підготовкою – 8 годин; військовою топографією – 8 годин; загальновійськовим статутом – 5 годин; тактикою – 23 години.

13 квітня 1944 р. РНК СРСР, для відновлення втрат серед офіцерського складу Червоної армії, затвердив постанову «Про військову підготовку студентів вищих навчальних закладів». Згідно цього документа військове навчання студентів, яке складалося з теоретичного курсу й навчальних зборів у військах, розпочиналося з I курсу і завершувалося на IV. На військову підготовку відводилося від 150 до 450 годин, в залежності від типу навчального закладу. Крім того, молодь зобов'язана була двічі на рік під час літніх канікул 40 днів (двічі по 20 днів) проводити у таборах при військових частинах [5]. Свої вміння студенти мали демонструвати перед спеціальною комісією після проходження усього курсу.

Що цікаво, навіть після закінчення війни уряд країни не поспішав замінити військову підготовку молоді на фізичну. Навпаки, в лютому 1946 р. РНК УРСР видало постанову «Про покращення якості військової підготовки студентів вищих навчальних закладів УРСР», згідно якої передбачалося збільшити строк перебування студентів у військових таборах з 40 до 45 днів, з яких 30 днів (по 10 годин на день) відводилося на військову підготовку; 7 – на складання заліків; 6 – на відпочинок і два дні на приїзд і від'їзд [5]. Після закінчення навчання і успішної здачі іспитів хлопцям присуджували військове звання «сержант» і звільняли від призову в армію. Дівчата ж отримували звання «старший сержант медичної служби».

Лише в січні 1947 р. в навчальних планах педагогічних та вчительських інститутів військову підготовку замінено на фізичну в обсязі 180 годин в педагогічних і 100 – вчительських.

Студенти ж вищих навчальних закладів і надалі змушені були здавати нормативи з військової

підготовки, яка аж ніяк не викликала у них зацікавленості. Рівень відвідуваності занять був низьким. Так, в Одеському державному університеті він склав 62 %, в Чернівецькому – 75 %. Фізичним же вихованням студенти мали займатися в секціях, але і тут спостерігається низька явка молоді, лише 10 %. Це пояснюється відсутністю викладачів-фахівців, потрібних приміщень й спортивного інвентарю, а також обмеженням переліком секцій [9, 16-17]. І лише наступного року до навчальних планів у вишах включили фізичну культуру як самостійну дисципліну й обов'язкову для студентів перших двох курсів. Для занять фізкультурою відводилося 166 годин, з них 30 – навчальних, а 136 – навчально-тренувальних [7, 62]. Паралельно з цим, наказом РМ СРСР від 18 листопада 1947 р. вводився факультативний курс спортивного удосконалення студентів усіх років навчання. Цей курс передбачався в учбових планах у розмірі 2 годин на тиждень на I й II курсах, окрім обов'язкових двох годин відведених на заняття з фізичного виховання; і 4-х годин – на усіх інших курсах [10, 15].

Та не дивлячись на це, впродовж наступних десяти років фізичне виховання сприймалося як другорядна дисципліна. І лише наприкінці 50-х рр. уряд країни змінює своє ставлення до фізичної культури. Цьому сприяв вдалий дебют радянської збірної на Олімпіаді 1952 р. в Гельсінкі, а також сприйняття спорту крізь призму «холодної» війни як двобій з лідером капіталістичного світу – США. Тепер студенти активно займаються спортом в секціях, беруть участь у всесвітніх універсіадах з 1959 р., посідаючи лідируючі позиції в командному заліку.

Та не дивлячись на такі успіхи, стан здоров'я молоді бажав кращого. Особливо ситуація загострюєть-

ся в 70–80-х рр. Адже в період розпалу науково-технічної революції змінився стиль життя людей. Серед населення починає переважати сидячий спосіб життя, а разом з ним з'являються проблеми зайвої ваги й нераціонального харчування, що призвело до погіршення стану здоров'я громадян, особливо в молодого покоління (викривлення хребта, сколіоз, серцево-судинні захворювання, зайва вага). Дана ситуація вимагала прийняти кардинальні заходи, зорієнтувати процес фізичного виховання у профілактичному й оздоровчому напрямку. У зв'язку з цим уряд УРСР приймає рішення проводити в обов'язковому порядку в навчальних закладах усіх рівнів ранкову гімнастику, фізкультпаузи, а також залучити якомога більшу кількість учнів до секційної роботи й різноманітних змагань.

У 1985 р. прийнято програму «Про підвищення ролі фізичної культури й спорту в оздоровленні населення», де наголошувалось на необхідності проведення докорінних змін у сфері фізичного виховання молоді. Ці зміни зводились до наступного: 1) до 1996 р. охопити всіх учнів й студентів навчальними й позанавчальними фізкультурно-оздоровчими й спортивними заняттями в обсязі не менше 8 годин на тиждень; 2) ввести до 1991 р. обов'язкові заняття фізичною культурою у вишах обсягом чотири години впродовж всього курсу теоретичного навчання; 3) запровадити з 1987/88 навчального року в усіх вищих навчальних закладах диференційований залік з фізичного виховання.

Та, на жаль, цей закон так і залишився на папері. Згодом Україну проголосять незалежною державою і вже в 1993 р. прийнято закон України про фізичну культуру і спорт, де кардинально змінювалися пріоритети в системі фізичного виховання молоді. В даному законі зазначалось, що

завданням фізичної культури є всебічний розвиток особистості молодого покоління, збереження їхнього здоров'я, профілактика захворювань й фізичне вдосконалення. Досягнути поставленої мети передбачалось в результаті введення в вишах фізкультури як обов'язкової дисципліни впродовж усього періоду навчання [8, 12-14].

Але, на жаль, закон носив декларативний характер. У навчальних закладах країни продовжували провадити заняття фізкультури за застарілою схемою, де акцент робився на складанні нормативів, а не оздоровленні студентів. Таке відношення до фізкультури і призвело до негативних наслідків – катастрофічного погіршення стану здоров'я молоді.

Висновки. XIX ст. можна вважати періодом зародження в Україні певних уявлень про здоровий спосіб життя, формування початкової правової бази в галузі виховання здорової студентської молоді. Адже студенти як представники привілейованих станів країни слідуючи «джентльменській моді» займалися фехтуванням, верховою їздою й танцями, але ці дисципліни не вважалися обов'язковими. Лише з приходом до влади більшовиків фізкультура запроваджується в усіх вузах країни як обов'язковий предмет. Характерною ознакою процесу фізичного виховання студентів цих часів стала воєнізація фізкультури. Вона перетворилася на засіб для підготовки майбутнього захисника країни і поставила фізичну культуру під повний контроль партійного керівництва. Тільки наприкінці 80-х рр. все частіше лунають заклики до кардинальної реформації радянської системи фізичного виховання. Та, на жаль, постанови, видані в цей період й орієнтовані на профілактичний та оздоровчий напрямок, мали суто декларативний характер.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження варто спрямувати на вивчення системи фізичного виховання в вищих навчальних закладах Європи в даний період, адже саме західна система фізичного виховання можливо стане прикладом в процесі реформування сфери фізичної культури й спорту України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багале́й Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам) / Багале́й Д. И. – Х., 1896. – Т. 1. – Вып. 2.
2. Вострокнутов Л. Д. Заповіт віків: здоровий спосіб життя українського народу / Вострокнутов Л. Д. – Х., 2004.
3. Иовлев А. М. Деятельность КПСС по подготовке военных кадров / Иовлев А. М. – М., 1976.
4. Постановление № ГКО-69-0сс «О всеобщем обязательном обучении военному делу граждан СССР» от 17 сентября 1941 г. – Режим доступа: <http://www.soldat.ru/doc/gko/text/0690.html>
5. Постановление Совета Народных Комиссаров Союза ССР от 13.4.1944 года № 413 “О военной подготовке студентов высших учебных заведений”. – Режим доступа: http://bdsa.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=820&Itemid=30
6. Устав и штаты университета св. Владимира. – К., 1842.
7. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВО України) – Ф. 5090. – Оп. 1. – Спр. 86.
8. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 15. – Спр. 2537.
9. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 4679.
10. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 6526.

